

UMCS

Filologijos
fakultetas

II

Tarptautinis kultūrinės lingvistikos seminaras
Międzynarodowe seminarium lingwistyki kulturowej

**VERTYBĖS LIETUVIŲ IR LENKŲ PASAULĖVAIZDYJE.
LIAUDIŠKASIS, TAUTINIS, DAUGIATAUTIS IR DAUGIAKULTŪRIS PAVELDAS**

Vilniaus universitetas, Vilnius, 2020 m. rugsėjo 24–25 d.

**WARTOŚCI W JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA LITWINÓW I POLAKÓW.
DZIEDZICTWO LUDOWE, NARODOWE, WIELOETNICZNE I WIELOKULTUROWE**

Uniwersytet Wileński, Wilno, 24–25 września 2020 roku

SEMINARO TEZĖS / TEZY SEMINARIUM

Vilnius 2020

RENGINIO RĖMĖJAI / SPONSORZY

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

LENKIJOS
INSTITUTAS
VILNIUJE

**Filologijos
fakultetas**

POMOC
POLAKOM
NA WSCHODZIE

Leidinio sudarytoja / Opracowanie:

Kristina RUTKOVSKA

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Mokslinis komitetas / Komitet naukowy

Prof. habil. dr. Jerzy BARTMIŃSKI

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Prof. dr. Irena SMETONIENĖ

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Prof. habil. dr. Anna TYRPA

Lenkijos MA Lenkų kalbos institutas, Krokva
Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

Doc. dr. Viktorija UŠINSKIENĖ

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Organizacinis komitetas / Komitet organizacyjny

Prof. dr. Kristina RUTKOVSKA (koordinatore / koordynator)

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Prof. habil. dr. Stanisława NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Mgr. Damian GOCÓŁ

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Dr. Marius SMETONA

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Mgr. Monika BOGDZEVIČ

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Mgr. Irena SNUKIŠKIENĖ

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

Karolina SLOTVINSKA

Vilniaus universitetas, Vilnius / Uniwersytet Wileński, Wilno

TURINYS / TREŚĆ

Kviestinių lektorių pranešimai / Referaty lektorų seminarium

Prof. habil. dr. Jerzy BARTMIŃSKI

Dwa profile polskiego konceptu OJCZYŹNY 7

Prof. habil. dr. Stanisława NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA

Tradycyjny obraz świata Słowian i Bałtów – projekt
kognitywnych badań porównawczych (ETNOEUROJOS) 9

Pranešimai / Referaty

Mgr. Sara AKRAM

Współczesne narracje o klimacie a solidarność z życiem 12

Doc. dr. Irena FEDOROWICZ, Doc. dr. Kinga GEBEN

Językowy obraz DOMU w prozie wspomnieniowej
Wojciecha Piotrowicza 13

Mgr. Sylwia Katarzyna GIERCZAK

SZACUNEK W ankietach 15

Mgr. Damian GOCÓŁ

Opowieści wierzeniowe w tekstach historii mówionej 16

Prof. habil. dr. Justyna ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA

Model nauczania i podstawowe teksty religijne przygotowane
przez jezuitów działających na terenach Litwy i Korony od 2. poł. XVI
do 1. poł. XVII w. 17

Prof. dr. (HP) Birutė JASIŪNAITĖ, Doc. dr. Jelena KONICKAJA

Daiktiskosios žvaigždžių metaforos lietuvių ir rusų poezijoje 18

Dr. Renate MISEVICA-TRILLITZSCH

Łotewsko-litewsko-polski słownik Antanasa Juszkii (1875):
próba analizy aksjologicznej 20

Doc. dr. Galina MIŠKINIENĖ

Образ Девы Марии в рукописях литовско-польских татар 21

Prof. habil. dr. Aleksandra Niewiara

Miejsce wyobrażeń o narodach i państwach w aksjosferze kultury 23

Dr. Jūratė PAJĖDIENĖ

Demoniškosios jėgos įvardijimai žemaičių kasdienybėje 24

Dr. Dorota PAZIO-WLAZŁOWSKA	
„Prawdę mówiąc, jestem dosyć gruba. Właściwie to nawet bardzo”. Przymiotnik gruby jako realizacja konceptu OTYŁOŚĆ (na podstawie danych korpusowych) – uwagi wstępne	25
Dr. Vilija RAGAIŠIENĖ	
Prietai ir patarimai „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne”	27
Prof. habil. dr. Maciej RAK	
Polska frazeologia gwarowa – stan badań i perspektywy	28
Prof. dr. Kristina RUTKOVSKA	
Kulturowe konteksty utworów parabiblijnych. Językowy obraz Maryi w postylli Konstantego Szyrvida „Punkty kazań”.	28
Dr. Vilija SAKALAUSKIENĖ	
Etnolingvistiinė informacija apie <i>rugį</i> lietuvių tarminiuose žodynuose	30
Karolina SLOTVINSKA	
Obraz MATKI w wybranych utworach Vandy Juknaitė.	32
Dr. Marius SMETONA	
PATRIOTIZMAS lietuvių kalboje	33
Prof. dr. Irena SMETONIENĖ	
<i>Duona</i> tarminiamė diskurse	34
Mgr. Irena SNUKIŠKIENĖ	
Kognitywny obraz PRAWDY na podstawie danych tekstowych.	36
Prof. habil. dr. Joanna SZADURA	
<i>Drzewo takie nieszcześliwe...</i> O idei kategoryzowania w kulturze ludowej na przykładzie osiki	37
Prof. habil. dr. Anna TYRPA	
Frazematyczny przyczynek do aksjolingwistyki gwarowej.	40
Dr. Loreta VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ	
Kaip suvokiamas <i>kaimynas</i> DLKT publicistikoje	41
Dr. Tatjana VOLOGDINA	
Polskie wątki w zamawianiach litewskich.	43
Mgr. Magdalena WOŁOSZYN	
<i>Zrzuciłem duży kamień na wodnego węża zwiniętego w trawie. I co mnie w życiu spotkało, było słuszną karą...</i> Poetycki a polski ludowy obraz węża	43
Dr. Dalia ZAIKAUSKIENĖ	
Lietuvių paremių išteklių saugojimo pavidalai: prieinamumas, panašumai ir skirtumai, privalumai ir trūkumai.	45
Prof. habil. dr. Beata ŻYWICKA	
Człowiek i świat w przestrzeni aksjologicznej współczesnych młodych Polaków (na podstawie badań ankietowych)	46

KVIESTINIŲ LEKTORIŲ PRANEŠIMAI REFERATY LEKTORŲ SEMINARIUM

Prof. habil. dr. Jerzy BARTMIŃSKI

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Dwa profile polskiego konceptu OJCZYZNY

Autor wychodzi od dynamicznej koncepcji ojczyzny sformułowanej m.in. przez Karola Wojtyłę w poemacie *Mysłąc Ojczyzna* („*Kiedy myślę: Ojczyzna, szukam drogi, która zбочza przecina, ... biegnie stromo w każdym z nas i nie pozwala ustać*”) i omawia dwa profile polskiego pojęcia OJCZYZNY: szlachecko-inteligencki i chłopsko-ludowy.

W profilu inteligenckim, który przedłuża tradycję legionową, relacja człowiek–ojczyzna jest modelowana zgodnie z etosem patriotyczno-heroicznym, który ma rodowód i cechy romantyczne, jest nastawiony na walkę i ofiary. W tradycji szlachecko-ziemiańskiej miało to wymiar ekspiacyjny, wiązało się to z poczuciem odpowiedzialności za doprowadzenie do upadku I Rzeczypospolitej. W profilu tym dominuje ojczyzna ogólnonarodowa, na drugim planie regionalna i europejska, rywalizują z sobą koncepcje ojczyzny państwowej, obywatelskiej i kulturowej.

Ludowy profil ojczyzny wyrasta z tradycji chłopskiej, wolnej od poczucia winy za upadek państwa, bo w Polsce szlacheckiej chłopci mieli status niewolników. Etos chłopski, oparty na idei wspólnej pracy na roli i społecznej solidarności, jest bliski duchowi pozytywistycznemu. Ma przy tym wymiar nie tylko powinnościowy („żywią i bronią”), ale też rewindykacyjny: ojczyzna nie tylko ma prawo wymagać ofiary, ale powinna też zapewniać obywatelom opiekę.

W profilu ludowym dominuje ojczyzna rodzinno-domowa i lokalna, jest już obecna koncepcja ogólnonarodowa, a także świat jako ojczyzna ludzi.

Autor przyjmuje, że oba omawiane profile ojczyzny są w dużym stopniu komplementarne.

The starting point for this study is the dynamic view of homeland formulated by e.g. Karol Wojtyła in his *Thinking Homeland* (“When I think homeland, I seek the road that cuts through mountainsides... it runs steeply up in each of us and does not allow to stand still”). The study focuses on two profiles of the Polish concept: the noble-intelligentsia profile and the folk-peasant profile. In the former, which continues the tradition of military legions, the relationship between people and homeland is modelled in accordance with the patriotic-heroic ethos, deriving from the Romantic tradition and focusing on active resistance and sacrifice. In the latter, the predominant mood is expiatory, connected with the responsibility for the collapse of the the 1st Polish (Nobility) Republic. This profile includes the all-national homeland, then the regional and European homeland – the ideas of the state, civic, and cultural homeland compete with one another. The folk profile of homeland derives from the tradition of Polish peasantry – peasants did not feel responsible for the collapse of the state, being de facto slaves in the Poland of nobility. The peasant ethos, based on the idea of joint work and social solidarity, is close to the positivistic spirit. It links the idea of duty (homeland can ask for sacrifice) with that of expectation (homeland should extend one’s care over people). The folk profile includes the homeland of family and home, the local homeland, the national homeland, as well as the world as people’s homeland. It is assumed that the two profiles of homeland are to a large extent complementary.

Literatura

- Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Lublin 1993.
- Jerzy Bartmiński, *Ojczyzna w pieśniach i wierszach chłopskich*, „Polska Sztuka Ludowa” 1990 nr 3, s. 9-13.
- Jerzy Bartmiński, *Oblicza polskiego patriotyzmu* (referat w Krakowie, PAU, 7 XI 2019, w druku).

Prof. habil. dr. Stanisława NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Tradycyjny obraz świata Słowian i Bałtów – projekt kognitywnych badań porównawczych (ETNOEUROJOS)

Od końca lat 80. XX wieku, tj. od czasu transformacji ustrojowej w Europie, lingwiści zorientowani antropologicznie, kulturowo i kognitywnie, zainteresowani opisem językowego obrazu świata i tożsamości zbiorowej, za priorytet uważają rozpoznanie i zdefiniowanie podstawowych wartości kultury europejskiej „na możliwie szerokim tle porównawczym, ponadnarodowym, z uwzględnieniem jej wszystkich obiegów, «od wysokiego» do «niskiego»” (Bartmiński 2009, 1). O ile postulat badania „obiegu wysokiego”, tj. języków standardowych i tradycji ogólnonarodowych jest od 2009 roku konsekwentnie realizowany w ramach konwersatorium EUROJOS – częściowo nawet ujawniły się już efekty tych badań w postaci 5 tomów *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS 2015–2019) i wydawnictw mu towarzyszących (WJOSS 2012–2019; NWwJE 2017), też opracowań wartości na gruncie serbskim i litewskim (Ajdačić 2015, 2019; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017) – to dotychczas w sposób systematyczny nie objęto badaniami świata wartości ważnych dla nosicieli tradycji ludowych. W referacie wracam do idei projektu ETNOEUROJOS, paralelnego do programu EUROJOS, realizowanego pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego na bazie języków standardowych i tradycji ogólnonarodowych. W artykule opublikowanym w 2013 roku na łamach „Etnolingwistyki” (Niebrzegowska-Bartmińska 2013) postulowałam badanie wartości na poziomie ludowych języków i kultur słowiańskich zgodnie z metodologią lubelskiego *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, którego celem jest rekonstrukcja polskiej ludowej wizji świata i człowieka (SSiSL 1996–2019; Bartmiński 1988). Dziś, wzorując się na EUROJOS-ie, proponuję rozszerzenie granic projektu o bałtyckich sąsiadów. Sondaż przeprowadzony wśród wybitnych badaczy tradycji słowiańskich i bałtyckich ujawnił zestaw wartości ważnych dla Słowian (ZDROWIE i ŻYCIE, RODZINA i RÓD/POKREWIEŃSTWO, DOM, ZIEMIA, PRACA i PRACOWITOŚĆ, MIŁOŚĆ, PIĘKNO, SZCZĘŚCIE, MĄDROŚĆ, SZCZEROŚĆ, UCZCIWOŚĆ, WIERNOŚĆ, SPRAWIEDLIWOŚĆ, WOLNOŚĆ, HONOR, WIARA/WYZNANIE

i BÓG) i Bałtów (ZIEMIA, CHLEB, PRACA, RODZINA, DOM). Celem projektu ETNOEUROJOS będzie na etapie I rekonstrukcja 4 wartości wspólnych Słowianom i Bałtom (ZIEMIA, PRACA, RODZINA, DOM) – w pierwszej kolejności – odtworzenie paralelnych opisów tych wartości w 12 językach i kulturach ludowych (10 słowiańskich i 2 bałtyckich), w drugiej – dokonanie komparacji konceptów i wydobycie ich inwariantów semantycznych. Opisy uzyskane w ramach realizacji projektu ETNOEUROJOS, konfrontowane z wynikami badań projektu EUROJOS (2 koncepty – PRACA i DOM – mają już swoje opracowania, a opis konceptu RODZINA jest na ukończeniu), dadzą możliwość potwierdzenia lub obalenia powtarzanej wśród badaczy kultur tradycyjnych tezy, że na poziomie kultur ludowych wspólnoty słowiańskie i bałtyckie są sobie dużo bliższe niż na poziomie kultur ogólnonarodowych, kształtowanych przez elity.

Literatura

- Ajdačić Dejan (red.), 2015, *O vrednostima u srpskom jeziku. Zbornik etnolingvističkih radova*, Beograd
- Ajdačić Dejan (red.), 2019, *O vrednostima u srpskom jeziku 2*, Beograd.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja poznawcza jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169-183.
- Bartmiński Jerzy, 2009, *O Programie Rozwoju Polskiej Humanistyki*, „Pauza Akademicka” nr 33/34, s. 1.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 2. *EUROPA*, red. Wojciech Chlebda, Lublin-Opole 2018; t. 3. *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4. *WOLNOŚĆ*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin-Warszawa 2019; t. 5. *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2013, *Projekt badawczy (ETNO) EUROJOS a program etnolingwistyki poznawczej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i kultury”, s. 267-281.
- NWwJE – *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Beata Żywicka, Przemysław 2017.
- Rutkowska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena, 2017, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje. Monografija*, Vilnius.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1. *Kosmos*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska

[od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], cz. 1 *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*; t. 2. *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin 2017; cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018; cz. 3. *Kwiaty*, Lublin 2019; cz. 4. *Zioła*, Lublin 2019.

WJOSS 1-5 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*: t. 1, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Lublin 2012; t. 2. *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014; t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014; t. 4. *Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w perspektywie badań porównawczych*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Beata Żywicka, Lublin 2018; t. 5. *Koncepty i ich eksplikowanie*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Dorota Pazio-Włazłowska, Lublin 2019; t. 6. *Jedność w różnorodności. Wokół słowiańskiej aksjofery*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Dorota Pazio-Włazłowska, Lublin 2019.

PRANEŠIMAI / REFERATY

Mgr. Sara AKRAM

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Współczesne narracje o klimacie a solidarność z życiem

„Nazywam się Greta Thunberg. Mam 16 lat, przyjechałam tu ze Szwecji i chcę, żebyście wpadli w panikę. Chcę, żebyście panikowali, jakby wasz dom się palił” – tak zaczynała swoje przemówienie młoda, szwedzka aktywistka w Parlamencie Europejskim w Strasburgu 16 kwietnia 2019 roku, a później dodawała wprost: „Nasz dom grozi zawaleniem, a tymczasem wy, nasi przywódcy polityczni, najwyraźniej nie uznajecie tego faktu”. Greta Thunberg swoimi działaniami i postawą zainspirowała młodzież w wielu państwach, czego efektem były nie tylko ogólnokrajowe strajki, ale przeniesienie punktu ciężkości w dyskursie publicznym na sprawy związane ze zmianami klimatu.

Kryzys klimatyczny jest jednym z największych wyzwań współczesności, a w jego centrum stoi relacja człowieka i świata. Relacja ta odgrywa szczególną rolę w ludowym postrzeganiu świata, który opiera się m.in. na zasadzie solidarności – przede wszystkim na idei „solidarności życia w przyrodzie”, ale również idei „życzliwej pomocy” (Thomas, Znaniński 1976). W ramach ludowej wizji świata, opartej na połączeniu wierzeń naturalno-religijnych i chrześcijańskich (Tomicki 1981, Bartmiński 1988), otaczającemu światu został nadany charakter transcendentny (Simonides 2010). Człowiek postrzegany jest natomiast w jedności ze (wszech)światem, opartej na harmonii, a także pracy na rzecz przyrody. Wartości wynikające z ludowego postrzegania świata zostaną wykorzystane jako punkt odniesienia dla współczesnych sposobów mówienia o postawie człowieka wobec środowiska naturalnego.

W referacie zostaną przedstawione wybrane, współczesne narracje o klimacie, ze szczególnym uwzględnieniem głosu aktywistów ekologicz-

nych. Zwrócona zostanie uwaga na to, jakich leksemów używa się do mówienia o aktualnej sytuacji klimatycznej na świecie (chodzi o takie wyrazy jak: *zmiany, kryzys, katastrofa*). Głównym tematem referatu będzie sfera aksjologiczna związana ze współczesną problematyką ekologiczną. W ludowej wizji świata szczególna relacja człowieka i natury wynikała z mitycznego, magicznego (nawet – mistycznego) postrzegania Kosmosu. Na czym zaś opiera się przestrzeń aksjologiczna, ujawniająca się w określonych narracjach o klimacie, z jakiego podejścia do świata wynika i czy ma ona coś wspólnego z tą pierwotną wizją – te kwestie będą stanowić główne problemy wystąpienia.

Doc. dr. Irena FEDOROWICZ, Doc. dr. Kinga GEBEN

Vilniaus universitetas, Vilnius
Uniwersytet Wileński, Wilno

Językowy obraz DOMU w prozie wspomnieniowej Wojciecha Piotrowicza

Językowo-kulturowy obraz DOMU w języku polskim został zdefiniowany przez Jerzego Bartmińskiego (2018, s. 51). Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2017) uzupełnia zrekonstruowany na podstawie metody S-A-T przez Jerzego Bartmińskiego i Iwonę Bielińską-Gardziel (2012, s. 9–46) obraz domu o dane przyjęzykowe. Koncept DOMU w języku litewskim opisała Krystyna Rutkowska (2016). Białoruski dom językowo-kulturowy to pomieszczenia mieszkalne (budynek), jego funkcje i ludzie, dla których ów budynek jest codziennością i ma wielką wartość (Jadwiga Kozłowska-Doda 2015).

W swoim referacie opisujemy obraz DOMU utrwalony w idiolektie Wojciecha Piotrowicza (ur. 1940), przedstawiciela nowej inteligencji polskiej na Litwie, na materiale jego prozy wspomnieniowej z przełomu XX i XXI w. Zakres dostępnego materiału wpływa na sposób opisu, stąd wycinek rzeczywistości, który będzie opisany, jest bliższy tekstowego opisu, gdzie obrazy są rozumiane jako statystyczne opisy różnych obiektów i realiów życia, zachowane w dokumentach osobistych i pamięci ludzkiej (Zofia Sawaniewska-Mochowa i Anna Zielińska 2007:111). Przedstawio-

na analiza nie daje pełnego opisu konceptu DOMU mieszkańców podwileńskich wsi, jest jednak ważnym świadectwem postrzegania rzeczywistości na pograniczu kultur i języków. Opis DOMU uwzględnia również zmianę czasów historycznych i metajęzykowe komentarze Autora.

Wojciech Piotrowicz jest poetą, prozaikiem, tłumaczem literatury, dziennikarzem, działaczem społecznym i kulturalnym. Urodził się w zaścianku Obiejucie (lit. Abėjučiai) koło Inturek w rejonie wileńskim. Od 1966 r. mieszka w Wilnie, jest zaliczany do wilnian starej daty (Turkiewicz 2010). Z zawodu jest fizykiem, absolwentem Instytutu Nauczycielskiego w Nowej Wilejce i Uniwersytetu Wileńskiego. Początkowo pracował w szkole, następnie zmienił swój profil zawodowy – został dziennikarzem. Współpracował z dziennikiem „Czerwony Sztandar” (w latach 1981–1983), później z redakcją audycji w języku polskim w Radiu Litewskim (w latach 1983–1991) i w Telewizji Litewskiej (w latach 1991–2000). Obecnie jest na emeryturze, aktywnie współpracuje z takimi placówkami kulturalnymi, jak Muzeum A. Mickiewicza przy Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego czy Muzeum W. Syrokomli w Borejszkowszczyźnie w rejonie wileńskim

Debiutował jako poeta w 1960 r. Jest autorem kilkunastu zbiorów poetyckich i tomików prozy wspomnieniowej. Za swoją twórczość otrzymał kilka nagród (np. Nagrodę Literacką im. Barbary Sadowskiej (1990), dwukrotnie – Nagrodę Literacką im. Witolda Hulewicza (1997 i 1999)). Przyczynił się do wydania pierwszej antologii poezji polskojęzycznej powstałej na Litwie *Sponad Wilii cichych fal* (1989). W dorobku W. Piotrowicza są również prace translatorskie z języków litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego. Obiektem niniejszych badań są zbiorki prozy, takie jak: *Podzwonne sośnie* (Zielona Góra 1998), *Igła i spowiedź. Gawędy wileńskie* (1998), *W głąb i z bliska* (Krosno 2005), *Moja czasoprzestrzeń* (2015).

Literatura

- Bartmiński, Jerzy, 2018, *Language In The Context Of Culture The Metaphor Of “Europe As Home” In This Day And Age*, Katowice, (dostęp: <https://www.rastko.rs/cms/files/books/5b65e1bd4b224>);
- Kozlouskaya-Doda, Jadwiga, 2015, *Panjatstse DOM u sucjasnaybelarusskay move. Pojęcie DOM we współczesnym języku białoruskim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS;

- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława, 2017, *Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?*, „Etnolingwistyka” 29, Lublin;
- Rutkovska, Kristina, 2016, *Namų konceptas lietuvių kalboje ir kultūroje*, „Lietuvių kalba” 10, s. 1-29.
- Sawaniewska-Mochowa, Zofia, Zielińska, Anna, 2007, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej*, Warszawa (dostępna <http://rcin.org.pl>).
- Turkiewicz Halina, 2010, *Wojciech Piotrowicz syn i piewca Ziemi Wileńskiej* (<http://www.wilnoteka.lt/artukul/wojciech-piotrowicz>).

Mgr. Sylwia Katarzyna GIERCZAK

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

SZACUNEK w ankietach

Celem wystąpienia jest prezentacja i interpretacja danych ankietowych na temat SZACUNKU. Ankieta została przeprowadzona w 100-osobowej grupie studentów lubelskich uczelni z zachowaniem równowagi między kobietami i mężczyznami, a ponadto reprezentantami kierunków ścisłych i humanistycznych.

Referat wpisuje się w nurt badań nad językiem wartości (aksjologią lingwistyczną), które znalazły naukowe ujęcie w pięcioletnim *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, powstającym w ramach międzynarodowego konwersatorium EUROJOS pod kierunkiem naukowym i redakcyjnym Jerzego Bartmińskiego. Przedstawione w tym referacie analizy pozostają w istotnej korelacji z pracami lubelskich etnolingwistów, którzy przedmiotem swoich zainteresowań uczynili rekonstrukcję kanonu wartości narodowych i europejskich na podstawie interpretacji trojkiego typu danych: słownikowych, ankietowych oraz tekstowych (podstawa materiałowa SAT).

Zaprezentowany w referacie materiał lingwistyczny oraz jego interpretacja służą rekonstrukcji tego, jak mówiący rozumieją znaczenie słowa *szacunek*. Dowartościowuje się tu więc – adekwatnie do założeń lubelskich badaczy – zorientowaną subiektywistycznie perspektywę kognitywną, a tym samym odwołuje do intuicji językowej użytkowników polszczyzny.

W przeprowadzonym badaniu wykorzystano schemat lubelskiej ankiety ASA (ankieta słownika aksjologicznego). Zgodnie z nim wszystkim

respondentom obligatoryjnie zadano jedno pytanie: „Co – według Ciebie – stanowi o istocie prawdziwego SZACUNKU?”

Niniejszy referat stanowi istotną część analiz prowadzonych przez autorkę w ramach przygotowań rozprawy doktorskiej, w całości poświęconej omówieniu językowo-kulturowego obrazu SZACUNKU we współczesnej polszczyźnie.

Mgr. Damian GOCÓŁ

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Opowieści wierzeniowe w tekstach historii mówionej

Opowieści wierzeniowe (podania wierzeniowe) to jeden z gatunków mowy typowych dla relacji zakorzenionych w ludowej wizji świata. Pojawiają się w nich postaci demoniczne, np. diabeł, strzyga czy południca. Zawierają szczegółowy opis świata. Pełnią funkcję wyjaśniającą. Mają tłumaczyć, jak funkcjonuje świat. Opowieści wierzeniowe nie pojawiają się często w tekstach historii mówionej tworzonych przez osoby w okresie późnej dorosłości, które nie były związane ze wsią albo były z nią związane w ograniczonym zakresie. Taki sposób ukształtowania narracji może być związany ze zmianami racjonalności narratorów. W ich narracjach krzyżuje się potoczny i naukowy obraz świata. Narratorzy dodają do opowieści wierzeniowych liczne komentarze, w których dystansują się do ludowego obrazu świata lub próbują naukowo racjonalizować wydarzenia fantastyczne. Mimo to we fragmentach, w których realizują się inne gatunki mowy, szczególnie w anegdotach, ujawnia się wyraźny związek narracji historii mówionej z potoczną, zdroworoządkową i wierzeniową wizją świata. Narratorzy często wyjaśniają własne doświadczenia, wprowadzając do innych gatunków elementy opowieści wierzeniowych. W tego typu fragmentach ujawniają się schematy kary i nagrody, pozaświatowej, boskiej interwencji, antropomorfizacji przedmiotów martwych i nadawania im rangi istot demonicznych. Mimo krzyżowania się w narracjach różnych typów racjonalności, oparta na wierzeniach wizja świata wciąż odgrywa istotną rolę w ukształtowaniu ustnych narracji o przeszłości.

Prof. habil. dr. Justyna ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA

Krokvos *Ignatianum* akademijos Kultūrotyros institutas, Krokuva
Instytut Kulturoznawstwa, Akademia *Ignatianum* w Krakowie, Kraków

Model nauczania i podstawowe teksty religijne przygotowane przez jezuitów działających na terenach Litwy i Korony od 2. poł. XVI do 1. poł. XVII w.

Celem wystąpienia jest przedstawienie modelu nauczania i przygotowywania podstawowych tekstów religijnych w języku litewskim, który przyjęli pierwsi jezuita działający na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów od 2. poł. XVI do 1. poł. XVII w. Wspólna przestrzeń języka i kultury w działalności zakonników pokrywała się z ich pracą apostołską, a najważniejsze wartości, które starali się przekazać mieszkańcom Litwy były związane z chrześcijaństwem i katolicyzmem w szczególności. Dla zrealizowania celu podstawowego, jakim było szerzenie wiary, jezuita przyjmowali metody i sposoby, które w możliwie najlepszy sposób sprzyjały dobrym relacjom i porozumieniu, wyprzedzając w czasie badania etnolingwistyczne.

Do pracy w nowych środowiskach wybierano zakonników znających w jakimś stopniu kulturę i ludzi, z którymi mieli pracować, a najważniejszym elementem była znajomość języka, a nawet gwary. Nauczanie języków w mowie i piśmie opierano najpierw na umiejętnościach indywidualnych zakonników, dopiero po pewnym czasie powstało seminarium kształcące chętnych w językach takich, jak litewski, łotewski, estoński i ruski. Znajomości języka łacińskiego nie uważano za umiejętność, uważano ją za oczywistość.

Stopniowo zakonnicy coraz świadomiej kultywowali języki ojczyste: ich znajomość i nauczanie, choć nieustannie brakowało odpowiednio wykształconych księży. Do pracy w ramach misji ludowych i innych działań wśród ludzi, najczęściej niepiśmiennych, nie był potrzebny katechizm, ale dobra wola i umiejętność przekazania podstawowych prawd wiary katolickiej.

Języka litewskiego używano jednak powszechnie w pracy: w kazaniach, tekstach liturgicznych i drukach dewocyjnych na terenie Litwy. Pisarstwo wybitnych jezuitkich księży, takich jak Konstanty Szyrwid, służyło przede wszystkim potrzebom zakonu i pracy apostołskiej, i wynikało z przyjętego przez zakon modelu nauczania i postępowania.

Daiktiškosios žvaigždžių metaforos lietuvių ir rusų poezijoje

1. Žvaigždės – tai toli esantys dangaus kūnai, kuriuos regime nakties danguje mažų švytinčių taškų pavidalu. Įsivaizduojamas žvaigždžių piešinys tamsiame fone laikomas žvaigždynu. Skirtingose kultūrose tas pats žvaigždžių išsidėstymas traktuojamas skirtingai. Lietuviai danguje regimą šviesią juostą vadina *Paukščių taku*, rusai – *Pieno keliu* (Млечный путь). Žvaigždžių metaforas, vartojamas lietuvių ir rusų poezijoje, galima skirstyti į šias grupes: 1) daiktiškąsias, 2) antropomorfines, 3) zoomorfines, 4) biomorfines, 5) susijusias su negyvosios gamtos daiktais ir reiškiniais, 6) susijusias su abstrakčiais dalykais. Šiose tezėse glaustai apžvelgiamos daiktiškosios žvaigždžių metaforos, būdingos abiejų tautų poetų kūrybai.

2. Viena populiariausių daiktiškųjų metaforų – *žvaigždės – rašto ženklai, knygos*. Lietuvių poezijoje aptikome jos variantus *žvaigždžių raštai, žvaigždyno runos, žvaigždžių hieroglifai, žvaigždynų rašmenys*. Rečiau pasitaikė *padangės metrašcio* ar *knygos iš žvaigždžių* vaizdiniai. Ši metafora labiau išplėtota rusų poetų kūryboje. Čia randame ne tik bendrų su lietuviškomis metaforų (звездные руны, книга звезд небесных, светил живые письмена), bet ir originalių atvejų (алфавиты созвездий, клинопись созвездий, буквы созвездий). Rusų poetai vartoja ir giminingas metaforas *žvaigždžių brėžinys, žvaigždžių ornamentas*.

3. Kita dažnai pasitaikanti metafora – *žvaigždė – šviestuvai, žiburys*. Lietuvių poetai vadina žvaigždes *dangaus žiburiais, žvakėmis*, rečiau – *spingsulėmis*. Rusų autoriai irgi mėgsta perkeltinės reikšmės posakius свечка вечерней звезды, огни небесных сводов. Originalus jų pavyzdys – лампы Семизвездья. Abiejose poetinėse tradicijose pasitaikė metaforos *žvaigždės – drabužis, audeklas, tinklas* realizavimo atvejų. Lietuvių poetams žvaigždės – tai *juosta, suknelė, skarelė, nuometas, tinklas*, atitinkamai rusų autoriams – лучистый убор, серебряные нити, изысканные ткани, невод. Atskirai minėtina I. Bunino metafora *Paukščių takas – įkapės* (Млечный Путь ... точно саван).

4. Abiejų tautų autoriams dangaus šviesuliai primena metalinius, žibančius daiktus. Tai gali būti papuošalai: plg. liet. *žvaigždžių karoliai, žvaigždžių sidabrinės karūnos* ir rus. ожерелье звезд, алмазная цепь Ориона. Dažnai pasitaiko ir kitokių apskritų arba aštrių daiktų įvaizdžių. Lietuviams tai dažniau *sagos, monetos*, o rusams – dar ir *adatos, segtukai, vinys, pasagos*, netgi *lošimo ruletės rutuliukai*. Gana netikėtas pasirodė metaforos variantas *žvaigždės – ginklai ar žirgo aprangos reikmenys*. Lietuvių poetams tai *durklas, šalmas, strėlė, kamanos*, o rusų autoriams – *skydas, kalavijas, strėlinė, kovos kirvis*.

5. Kitokios daiktavardinės daiktiškosios žvaigždžių metaforos laikytinos periferinėmis. Pasitaikė keletas metaforos *žvaigždės – pastatas ar jo dalis* atvejų, plg. liet. *žvaigždynų pamatai, žvaigždynų langai, žvaigždžių langinės* ir rus. созвездий шатры, купол звезд. Reta metafora – *žvaigždės – virtuvės reikmenys*. Lietuvių autoriai mini *žvaigždžių rėtį* arba *kraitę*, o rusų autoriai mėgsta kaušu vadinti Grįžulo ratų žvaigždyną: У Большого Ковша больно ручка хороша! Jie, beje, išplėtojo ir metaforą *žvaigždės – valgis ar gėrimas*: tai gali būti *kruopos, košė, pienas, grietinėlė, riebalai* ir netgi *žuvienė*. Plg. V. Majakovskio metaforą: Это Бог ... дивной серебряной ложкой поется в звезд ухе. Lietuvių poetai žvaigždes lygina su *aliejumi, medumi, gvazdikėliais*. Tik jiems būdinga metafora *žvaigždynas – transporto priemonė: Ten Grįžulo ratai pragirgžda*.

6. Labai dažnos ir veiksmožodinės daiktiškosios žvaigždžių metaforos. Lietuvių poezijoje dangaus šviesuliai *byra, krenta, dega, rieda, kaba*, plg. rusų autorių звезды сыплются, падают, горят, катятся, висят. Atitinkamai abiejų tautų poetinėje tradicijoje dangaus šviesulius galima ir *rinkti, žarstyti, laikyti saujoje, pakabinti danguje, užgesinti*. Visi šie atvejai rodo, kad žvaigždės suvokiamos daiktiškai, todėl jomis galima labai įvairiai manipuluoti.

Dr. Renate MISEVICA-TRILLITZSCH

Halès-Vitenbergo Martino Liuterio universiteto Slavistikos institutas, Vokietija
Instytut Sławistyki, Uniwersytet Marcina Lutra w Halle i Wittenberdze, Niemcy

Łotewsko-litewsko-polski słownik Antanasa Juszki (1875): próba analizy aksjologicznej

Słownik dwu- albo wielojęzyczny jest szczególnym rodzajem przekazu językowego. Dzięki swojej kulturowej i komunikatywnej funkcji może zostać przedmiotem analizy etnolingwistycznej, na podstawie czego można robić wnioski o językowym obrazie świata, w nim przedstawionym. Z jednej strony, słownik jest próbą ogarnięcia zasobu leksykalnego konkretnego języka, a z drugiej – oddania go środkami innego języka, o własnej strukturze i możliwościach. Chociaż z założenia słownik przedstawia reprezentatywne słownictwo danego okresu, wyboru jednostek leksykalnych dokonuje autor, zamieszczając w słowniku wyrazy, które, jego zdaniem, należy przekazać użytkownikom innego języka. W ten sposób słownik dwu- albo wielojęzyczny traktowany jako tekst kultury przedstawia własny obraz świata, w ten albo inny sposób korelujący z rzeczywistością.

Słownik Antoniego Juszki (Juszkiewicza, lit. Antanas Juška, 1819-1880) – to pierwsza próba ułożenia słownika z łotewskim jako wyjściowym i polskim materiałem językowym. Słownik został napisany w latach 70-tych XIX wieku w Olsiadach (lit. Alsėdžiai, powiat telszewski gubernii kowieńskiej). Celem autora, litewskiego księdza, leksykografa i badacza folkloru, było zanotowanie słownictwa używanego przez mieszkających tu przesiedleńców z Kurlandii oraz wyjaśnienie znaczeń łotewskich wyrazów.

Analiza systemowa zawartości słownika pozwala stwierdzić, jakie kategorie pojęciowe są w nim reprezentowane oraz jakie pola wyrazowe były istotne dla jego twórcy. W referacie podjęto próbę zbadania materiału słownikowego pod względem zawartości leksyki określającej nazwy wartości oraz sposobów przetłumaczenia jej na języki litewski i polski.

Doc. dr. Galina MIŠKINIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Образ Девы Марии в рукописях литовско-польских татар

Появление белорусских текстов, писанных арабским письмом в середине XVI в., а в XVII–XX вв. и на польском языке, связано с историей языковой ассимиляции литовско-польских татар. Языковая ассимиляция сделала необходимой перевод на белорусский, а затем и польский языки религиозной литературы: сур Корана, непонятных литовско-польским татарам арабских текстов молитв, легенд о пророке Мухаммеде. Кроме того, появление славяноязычных богослужбных книг, написанных арабским письмом, совпало по времени с Реформацией, когда у народов, входивших в состав ВКЛ, возрос интерес к своей истории, культуре, религии.

Произведения литературного творчества литовских татар дошли до наших дней в виде рукописных сборников середины XVII–XX вв.¹ различного содержания: в *китабы* входят предания о жизни и деятельности пророка Мухаммеда, описания обрядов и ритуалов, а также основных обязанностей мусульман, нередко также библейские легенды, нравоучительные рассказы, иногда даже восточные авантюрные повести; *хамайлы* являются сборниками молитв на арабском и тюркских языках, включающими в себя также материалы по мусульманской хронологии, советы по лечению болезней при помощи молитв, толкования снов; *теджвиды* излагают правила чтения арабского текста Корана; *тефсиры* представляют собой Коран на арабском языке с подстрочным переводом (пересказом или комментарием) на белорусский или польский языки.

Богатое и разнообразное содержание исследуемых рукописей позволяет характеризовать их как своеобразное руководство к действию, используемое литовско-польскими мусульманами. Собранные в рукописях тексты содержат ценнейшие указания, которыми руковод-

¹ Самые ранние из известных рукописей литовских татар, относящиеся к середине XVI века, не дошли до наших дней в силу исторических причин [Kosman 1979, 39; Wasilewski 1974, 120–121; Syrokomla 1860, 21–23].

ствовала татарская община как при исполнении религиозного долга, так и в быту, в повседневной жизни.

Тексты рукописей знакомят читателя с мусульманской этиологией и агиографией: сотворение мира, сотворение разума, описание жизни и смерти пророка Мухаммеда, разговор Мухаммеда с шайтаном, деяния пророков, рассказ о матери Иисуса Марии (Марйам).

Марйам — коранический персонаж, праведница, мать пророка Исы; в христианской традиции соответствует деве Марии. Марйам в исламе занимает особое место, Бог провозгласил ее самой достойной из женской половины человечества, избранной Им за ее благочестие и преданность. Никакой иной женщине в Коране не уделяется столько внимания, как Марйам, несмотря на то, что у всех пророков, за исключением Адама, были матери. Марйам — одна восьми человек, именами которых названы главы Корана (19-я сура носит название “Марйам”, т.е. Мария по-арабски). Рассказ о Марйам содержится в мекканской суре “Марйам”, а также в мединских сурах “Семейство Имрана” и “Трапеза”. Рассказы о Марйам невелики по объему, но в них практически нет повторений. В целом рассказ о Марйам во многом близок к начальным главам канонического Евангелия от Луки.

Отголоски всех трех рассказов о Марйам находятся в рукописях литовско-польских татар. Однако наиболее популярным можно считать текст “О смерти Марйам”, который зафиксирован в опубликованных каталогах арабографичных рукописей литовско-польских татар.

В данном докладе, опираясь на тексты из арабографичных славяноязычных (белорусско- и польскоязычных) рукописей литовско-польских татар, попытаемся представить образ девы Марии, сформировавшийся в культуре литовско-польских татар.

Prof. habil. dr. Aleksandra Niewiara

Katovicų Silezijos universitetas, Katovicai
Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice

Miejsce wyobrażeń o narodach i państwach w aksjosferze kultury

Na stereotypy narodowe patrzymy potocznie jako na nośniki uproszczonych sądów, czasem myląc je z uprzedzeniami. W nauce poszukujemy ich podstaw społecznych, kulturowych, politycznych, psychologicznych. W polskiej etnolingwistyce już od czasów Jana Stanisława Bystronia, twórcy terminu i koncepcji „zbiorowych wyobrażeń o narodach” (sformułowanej w artykule z 1923 i książce z 1935, pod tym samym tytułem: *Megalomania narodowa*) oraz w szkole lubelskiej Jerzego Bartmińskiego o stereotypach mówi się przede wszystkim w kategoriach poznawczych i kulturowych (por. m.in. sztandarowe dzieło *Słownik stereotypów i symboli ludowych*).

Wydaje się, że w tym kulturologiczno-poznawczym ujęciu szczególnie uzasadnione jest pytanie, jaki jest status wyobrażeń o narodach w aksjosferze danej kultury. Czy można je uznać za wartości czy tylko za nośniki, a może refleksy, wartości? Do jakiego typu (według różnych typologii wartości) wyobrażenia o narodach mogłyby być zakwalifikowane? W jaki sposób łączą się w skomplikowaną sieć konceptualizacji kulturowych w aksjosferze danej kultury i czy wraz z jej przemianami podlegają ewolucji? Na te pytania postaram się odpowiedzieć, posiłkując się teoretycznymi ustaleniami polskiej aksjolingwistyki i własnymi badaniami prywatnych zapisków polskiej szlachty od XVI do XX w. oraz XX-i XXI-wiecznej prasy. W części dowodowej zaprezentuję m.in. przykłady dotyczące wyobrażeń o Litwinach.

Dr. Jūratė PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litewskiego, Wilno

Demoniškosios jėgos įvardijimai žemaičių kasdienybėje

Kasdienybės kalbėjime žemaičiai sunkiai išsiverstų be vienokio ar kito demoniškos jėgos paminėjimo. XXI a. pradžioje atlikti žemaičių folklorinės atminties lauko tyrimai patvirtino (žr. Stundžienė 2007) dar neužmiršto bendruomeninio folkloro vienodus paliudijimus ir mitologinės žemaitiškų naratyvų refleksijos ryškumą su anapusybe susijusiuose pasakojimuose apie neramias vėles, švieseles, baidymus ar aktyviai veikusias mitines žemaičių sakmių būtybes (tokias kaip *velnias*, *kaukas*, *laumė*), nors dalį siužetų tyrėjai apibūdino kaip primirštus, perdirbtus arba tapusius nerišliais pranešimais, kuriuos žemaičiai yra įpratę palydėti ir savojo tikėjimo/netikėjimo šių būtybių realumu komentarais (ten pat, 34; 47). Analogišką situaciją rodo ir sisteminė XX a. II pusės žemaitiško kalbėjimo žodynų (žr. Aleksandravičius 2011, Vanagienė 2014–2015) iliustracinės medžiagos analizė. Minėtuose žodynuose užfiksuotos su demoniškoju būties matmeniu susijusios medžiagos kontekstus ir intensyvumą kasdienybėje leidžia pamatyti knygoje *Taip šneka tirkšliškiai* (Girdenis 1996; toliau – TŠT) paskelbti autentiško žemaičių kalbėjimosi tekstai. Juose žemaičiams įprastas velniavimasis atsiskleidžia ne vien *siuñčiamosiomis* keiksmų formulėmis (plg. Jasiūnaitė 2007: 260) tokiomis kaip, pavyzdžiui, *mái velnė!*; *ėik pò_ (šimta)_velñū!*; *lei_anò_vels_àtēm!* TŠT 105; 18; 95; 191, bet ir kiek nuosaikesnio pobūdžio su tuo pačiu mitologiniu veikėju sudaromuose klausimuose ir apibūdinimuose (pvz.: *kàs_ anàm vel's /pasàkē;* *burūòku gŕ_ūs vel's;* *vel'n^v bùòbà_jau;* *spìtr^ñ velñū* TŠT 89; 135; 245). Toks velniavimasis gana įprastas, o stebint iš šalies darantis įspūdį šiai būtybei užkraunamomis užduotimis (velnias gali priversti, žinoti, gundyti, kursyti, pripiršti – plg. TŠT 26; 95; 115–116; 167; 189), išryškintu žmogaus į velnią panašumu bei bendradarbiavimu (*dēp's_ kap_vel's;* *acìdē_ (e) _velñòur* TŠT 204; 116) ir suvoktu nuolatinio šios būtybės tūnojimu žmoguje (plg.: *ka(p)_prìgžērr / sa(ŭ^a)_vės^a vel'n^v parùò^a* TŠT 205).

TŠT esančių demoniškosios būties įvardijimų gausa ir įvairovė parodo žemaičių kasdienybės kalbėjime atsispindinčias nuolatinės pastangas suderinti vidinės ir išorinės realybės įtampas ir nerimą (apie tokios psichologinės įtamos universalumą žr. Kalsched 2016: 309; apie žemaitiškos

kasdienybės – buities ir būties – trapumą ir nesaugumą žr. Stundžienė 2007: 47) tam kaip apsaugą, iškrovą ir paaiškinimą pasitelkiant kurios nors demoniškos būtybės įvaizdį. Apie tokių personažų įvaizdžio daugiareikšmius atspindžius ir naudingumą ir bus kalbama pranešime.

Literatūra

- Aleksandravičius Juozas 2011: *Kretingos tarmės žodynas*, sud.: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė.
- Girdenis Aleksas 1996: *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Jasiūnaitė Birutė 2007: Žemaičių formuliniai keiksmai, – *Tautosakos darbai* 34, 257-262.
- Kalsched Donald 2016: *Vidinis traumos pasaulis. Archetipinė žmogaus dvasios gynyba*. Vilnius: Vaga.
- Stundžienė Bronė 2007: Žemaičių folklorinė atmintis, – *Tautosakos darbai* 34, 32-53.
- Vanagienė Birutė 2014-2015: *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, A-O; P-Ž, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Dr. Dorota PAZIO-WLAZŁOWSKA

Institut Slawistyki PAN
LMA Slavistikos institutas

„Prawdę mówiąc, jestem dosyć gruba. Właściwie to nawet bardzo”. Przymiotnik gruby jako realizacja konceptu otyłość (na podstawie danych korpusowych) – uwagi wstępne

Proponowana analiza dotyczy werbalizacji otyłości, problemu, który dotychczas nie był przedmiotem zainteresowania polskich lingwistów. Człowiek otyły w powszechnej świadomości użytkowników języka polskiego, ale też innych języków, narusza utrwalone w kulturze poczucie estetyki ciała. Bycie szczupłym jest nie tylko modne, jest wartością promowaną przez środki masowego przekazu, lekarzy i celebrytów. Otyli są odbierani jako obcy i gorsi, niepasujący do idealnego obrazu ludzi zdrowych, szczupłych i odnoszących sukcesy. Problem werbalizacji otyłości jest aktualny społecznie, niesie wiele emocji, o czym świadczą, m.in. plakaty „Jedz ostrożnie”, „Żryj”, obecne na początku 2019 roku na uli-

cach polskich miast, które w agresywny sposób animalizowały osoby borykające się z otyłością.

Proponowana analiza zmierza do egzemplifikacji napiętnowania osób otyłych w polszczyźnie potocznej na przykładzie słowa *gruby*. Celem szczegółowym badania jest rekonstrukcja definicji przymiotnika *gruby* jako jednej z leksykalnych realizacji konceptu OTYŁOŚĆ. Materiał badawczy – 300 egzemplifikacji pochodzących z utworów literatury pięknej opublikowanych w latach 90. XX wieku oraz w XXI wieku – zaczerpnięto z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zgromadzone konteksty potraktowano jako odpowiedzi na ukryte pytania o wygląd zewnętrzny grubego, jego charakter i poziom intelektualny, funkcjonowanie w środowisku, samoocenę oraz sfery aktywności. Osoba gruba w zgromadzonym materiale jest charakteryzowana w aspekcie fizycznym, psychicznym i społecznym. W aspekcie fizycznym uwagę zwracają opisy twarzy (*twarz jakby trochę mdła; jakby opuchnięta, za duża, okrągła, nalana, szeroka*), fryzury (*grubi są zwykle łysi, rudzi lub blond*), charakterystyka wzrostu i wielkości (*duży, postawny, przy kości, potężny, wielki*). W aspekcie psychicznym należy podkreślić często wesoły charakter grubych i ich niekiedy duże zdolności intelektualne, a także niską samoocenę, brak samoakceptacji i kompleksy związane z nadmierną tuszą. W aspekcie społecznym uwagę zwraca częsta niechęć otoczenia do osób grubych. Grubi mają kłopoty w podejmowaniu aktywności fizycznej, *sapią*, są zawsze *spoceni*, brzydko pachną, nadużywają alkoholu, palą papierosy. Bezustannie jedzą, jedzenie sprawia im przyjemność, nie ograniczają porcji posiłków, nie kontrolują ich jakości i ilości.

Kluczowe dla postrzegania grubych jest ich wartościowanie zarówno przez społeczność osób szczupłych, jak i przez samych otyłych. Badanie dowodzi, że grubi są zwykle oceniani negatywnie jako: *wstrętni, brzydki, wyglądający obleśnie i okropnie, niezgrabni, paskudni, rozlaźli i głupi*.

Znamienne, że w obrazie grubych rekonstruowanym na podstawie wyekscerpowanych tekstów literackich odnaleźć można echa dobrze utrwalonych w świadomości społecznej negatywnych stereotypów głupiej blondynki, wrednego rudego, łysiego dresiarza i pijanego wesołka.

Zrekonstruowany obraz *grubego* można interpretować jako manifestację przemocy symbolicznej wobec otyłych, ich stygmatyzacji dokonywanej przez dominującą w społeczeństwie grupę osób nie borykających się z nadwagą.

Dr. Vilija RAGAIŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Instytut Języka Litweskiego, Wilno

Prietarai ir patarimai „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“

Astos Leskauskaitės ir Vilijos Ragaišienės parengtas dvitomis „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas“ (t. I (A–M), 2016; t. II (N–Ž), 2019) pristato uždara, paslaptinę, darnų ir kartu kupiną netikėtumų pietinių dzūkų pasaulį. Pietiniame pietų aukštaičių areale gyvenančio žmogaus pasaulėvaizdyje susipynusi senoji mitologinė pasaulėjauta, katalikų tikėjimo paslaptys ir dabarties realijos.

Pietiniai dzūkai, gyvenantys gana izoliuotai miškuose, puoselėja iš protėvių perimtą gyvenimo būdą ir būtį. Žodyne gausu pavyzdžių, liudijančių tikėjimą prietarais ir burtais bei patarimų, kaip nuo jų apsaugoti. Dažniausiai prietarai yra susiję su gamtos reiškiniais (*perkūnas*), naminiai ir laukiniai gyvūnai (*katė, vilkas*) ir žmonių veikla (*nužiūrėjimas*).

Dzūkai labai tiki nužiūrėjimu – žmogus ar gyvulus, nužiūrėtas blogo žmogaus, gali susirgti, pasidaryti neramus ir pan. Negera linkinčio žmogaus daromas poveikis nusakomas frazeologizmais *akių boti* ir *akių paboti*, pvz.: *vaikai boja akių, gal ir kiaulės Mrc; labai širdžį skauda kap akių paboja Kb; mama kap melžė, karvė prost sienom aina, akių pabojō Kb*. Žodyne galima rasti nemažai patarimų, kaip apsaugoti ar išsigydyti nuo blogų akių poveikio, pvz.: *raikia kvartūkas nešoc, tai vaikas jau neboja akių Pvč; teliukas ar kas, arba karvė paboja akių, tai raikia, vaikeli, sijono padalkais apšluoscyc jam akytės, ir tadu atsibūna teisingai Kš*. Geriausiai nuo nužiūrėjimo, išgąščio, dantų skausmo, rožės ar kt. ligų ir negandų padeda užkalbėjimas (ypač gelbsti užkalbėtas vanduo, cukrus, duona).

Iš žodyno medžiagos matyti, kad prietarai yra labai paslaptiniai, nors ir reali, žmogaus gyvenimo sritis. Kaip atsirado prietarai, kodėl jais tikima, niekas paaiškinti negali, nes tai, kaip pastebi patys dzūkai, yra tikėjimo reikalas – *vaikeli, tikiu visokiais varazbitais (burtais), kad možna akių paboc, tikiu ir viskas Pvč*.

Prof. habil. dr. Maciej RAK

Jogailaičių universiteto Polonistikos fakultetas, Krokuva
Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

Polska frazeologia gwarowa – stan badań i perspektywy

W referacie zajmę się trzema zagadnieniami. W pierwszej części wystąpienia przybliżę polskie dokonania w zakresie frazeologii gwarowej (intensywne badania datuje się od lat 80. XX w.). Scharakteryzuję sposób ujęcia frazeologii w słownikach gwarowych i wskażę, które regiony w Polsce są najlepiej opisane pod względem frazeologii. W drugiej części naświetlę perspektywy badań. Okazuje się bowiem, że frazeologia gwarowa może być brana pod uwagę przez badaczy z innych dyscyplin, przede wszystkim etnologów, socjologów wsi i historyków języka. Bez uwzględnienia tego działu leksyki gwarowej opis frazeologii standardowej nigdy nie będzie pełny. Wskazując perspektywy, nie tylko wymienię przykładowe tematy, którymi mogłyby się zająć osoby zainteresowane frazeologią gwarową, ale też wskażę metody opisu. Zmienność metodologii dotyczy również frazeologii, odeszliśmy już od prac strukturalistycznych, by frazeologizmy używane w gwarach widzieć na tle kulturowym i opisywać jako składnik językowego obrazu świata.

Prof. dr. Kristina RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas, Vilnius
Uniwersytet Wileński, Wilno

Kulturowe konteksty utworów parabiblijnych. Językowy obraz Maryi w postylli Konstantego Szyrvida „Punkty kazań”

W referacie zostanie podjęta próba przedstawienia postaci Maryi w kazaniach Konstantego Szyrvida, które zostały wydane w Wilnie w pierwszej połowie XVII wieku. Punktem wyjścia przy opisie tej postaci będzie sposób nazywania, określania Najświętszej Maryi Panny. Jako że jest to tekst religijny, charakteryzujący się bogatą symboliką, jest niniejsze opracowanie też próbą odczytania tych symboli. W toku pracy okazało się,

że zrozumieć w pełni tę symbolikę można tylko analizując kontekst, w którym ona funkcjonuje. Odtwarzając postać Maryi w kazaniach Szyrwida należało więc przyjrzeć się dokładniej tym szeregom argumentów, których używa autor przy interpretacji jej obrazu. Została więc przeprowadzona analiza obrazu Maryi w sferach węższych i szerszych, oparta na interpretacji zarówno mikrotekstu, jak i makrotekstu. Analizie poddane zostały też powiązania tekstu Szyrwida z tekstami Ewangelii i cytatami biblijnymi, którymi kaznodzieja litewski wzmacnia swoje twierdzenia. Taki tok analizy pozwolił lepiej je zrozumieć oraz jednocześnie wykryć pochodzenie figur retorycznych w tekście kazań: niektóre z nich zostały zainspirowane Pismem Świętym, inne zaś były wynikiem samodzielnych rozważań autora.

Postać Najświętszej Maryi Panny w kazaniach Szyrwida można rozpatrywać dwojako: jako postać osobową i postać symboliczną, przedstawioną obrazowo jako oblubienicę-kościół Chrystusa. Podstawowe cechy tych obrazów, wydobyte z tekstu Szyrwida, pozwalają na ułożenie ich w określonych szeregach:

Maryja Matka (matka niskiego rodu - stworzona i wybrana - posiadająca wolną wolę - posłuszna - przeżywająca/rozważająca - radująca się - rodząca syna - matka jedyna - niepokalana - matka bez grzechu - będąca domem Boga - czysta poprzez bycie domem - wspólniosąca wiarę

Maryja Kościół (oblubienica - dom/ciało - panna czysta - matka płodna - jedyna - wieczna - wyrzekająca się pogaństwa - wierna - cierpiąca - wysokiego stanu - będąca światłością/sędzią/królową świata - oblubienica grzeszna - oczyszczona poprzez małżeństwo - niskiego stanu/biedna - rodząca synów).

Widoczne są tu cechy powtarzające się, wspólne dla wizji osobowej i symbolicznej oraz nowe, wynikające z relacji Najświętszej Maryi Panny względem kościoła. Zarysowane w opisie Maryi Matki cechy ludzkie i boskie znajdują swój rozwój i uzasadnienie w obrazie Matki Kościoła. Prawdopodobnie dla większej wyrazistości i łatwiejszego zrozumienia przez wiernych tej ważnej funkcji Kościoła w dziele krzewienia wiary i niesienia światła i sprawiedliwości posługuje się Szyrwid porównaniem go z kobietą, osobą posiadającą cechy ludzkie, którym już wyraźnie przy opisie oblubienicy-kościół są przeciwstawiane cechy boskie, związane z misją Maryi.

Etnolingvistinė informacija apie *rugį* lietuvių tarminiuose žodynuose

Rugiai Lietuvoje auginami jau nuo senų senovės (I–IV a.). Pasak tautosakos šaltinių, nupjovę rugius žmonės geriausią gubą aukodavo Dievui. Remiantis lenkų tautos tradicija, *rugiai* yra gausumo, turtingumo, gerumo simbolis (SSiSL 2017, 199). Lietuvių tarminių žodynų straipsniuose, iliustraciniuose sakiniuose, terminuose, frazeologizmuose, paremijose ir kt. taip pat rasime etnolingvistinės informacijos apie *rugį*. Ar *rugys* Lietuvos valstiečiui, žemdirbiui, kaimo gyventojui yra tik maisto šaltinis, biologinės egzistencijos pagrindas?

RUGYS KAIP ANTRAŠTINIS ŽODIS LEKSIKOGRAFINIUOSE STRAIPSNIUOSE. Leksema *rugys* vartojama visose lietuvių kalbos tarmėse. Tačiau ne visuose tarmių žodynuose galima rasti *rugį* kaip antraštinį žodį. Dažniausiai tokie atvejai pasitaiko diferenciniuose žodynuose, kuriuose visų tarmių bendrai vartojami žodžiai nepateikiami, duodami tik derivatai (pvz.: DūnŽ, KrtnŽ).

RUGYS DEFINICIJOSE IR ILIUSTRACINIUOSE SAKINIUOSE. Leksikografiniai straipsniai, kuriuose žodis *rugys* vartojamas reikšmės aprašyme ir/arba iliustraciniuose pavyzdžiuose, pagal semantinę kriterijų gali būti skiriami į kelias grupes: 1) žodžių straipsniai, kurių definicijose vartojamas žodis *rugys*: *bėralienė, rugienojai, dalgelė, vasaručiai, rugienis, ruginis, rugiapjūtė, rugiena, rugieninis, ruginė, rugiapjovys, rugiapjovė, blokšti*; 2) panašumas į žmogaus gyvenimą: *auga, bręsta, eina, Rugys mėgsta dangų matyti* (LKŽe). Dar kituose žodynuose *rugio* definicijoje rašoma kaip bk, t.y. vartojama kaip bendrinėje kalboje (pvz.: DrskŽ, ZtŽ).

RUGYS KITŲ ŽODŽIŲ STRAIPSNIUOSE. Kitų žodžių definicijose *rugys* beveik nevartojamas, nes yra žodžių *javas, grūdas, želmuo, žiemkentys* hiponimas. Tačiau LKŽe vartojamas žodžių *javas, grūdas, želmuo* iliustracijose: *Kruša išmušė rugius su javais. Iš rugio grūdo iškepė duoną. Dažydavom iš rugių želmenų [margučius], tai būdavo labai žali. Žiemkenčių rugių didesni grūdai.* Neabejotinai *rugį* aptiksime *duonos* iliustracijoje.

RUGYS TERMINOLOGINIULOSE JUNGINIULOSE. Leksema *rugys* vartojama negausiuose botanikos terminologiniuose junginiuose: *afrikinis rugys* (*Secale africanum*), *sėjamasis rugys* (*Secale cereale*), *miškinis rugys* (*Secale sylvestre*), *rugys duoninis*, *rugys graudžiasis* (*Secale fragile*) ir kt.

RUGYS PAREMIJOSE. Dažniausiai *rugys* vartojamas kaip lyginimo matas, pvz.: labai aukštas – *Žolė kai rugiai išaugus* (ZanŽ, 2004, 579); labai pavargęs – *Miega kaip penkias dienas rugius pjovęs* (KpŽ, 2012, 553); atitinkamo dydžio, apimties – *Kiaulės lašiniai – suėsti rugiai* (LKŽe) ir pan.

FRAZEOLOGINIAI RUGIO RYŠIAI. Frazeologiniai ryšiai atspindi įvairius stereotipų bruožus, siejamus su *rugiu*, pvz.: geriausia ko nors dalis, pasirinkimas, nes rugys visuotinai žinomas kaip vertingumo simbolis: *rugiai žydi* ‘yra pelno, gerai sekasi’; didelis, neaprepiamas, nesuvaldomas: *į rugius eina* ‘pakrinka gyvenimas’; nepalankus vertinimas: *kaip rugius pasėjęs, kaip rugius pjovęs* ir kt.

Literatūra

DrskŽ – *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.

DūnŽ – V. Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1976.

KpŽ – K. Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas*. D. III, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

KrtnŽ – J. Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis leid. Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. Prieiga internete: www.lkz.lt.

SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński: t. 2. Rośliny, red. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2017.

ZanŽ – *Zanavykų šnektos žodynas 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, vyr. red. V. Sakalauskienė.

ZtŽ – A. Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Karolina SLOTVINSKA

Vilniaus universitetas
Uniwersytet Wileński

Obraz MATKI w wybranych utworach Vandy Juknaitė

Rola matki w społeczeństwie jest niezwykle ważna. W zakresie badań etnolingwistycznych został opisany już polski stereotyp MATKI (Bartmiński 2008), przeprowadzono też badania ankietowe (kognitywne) wśród młodzieży litewskiej (Slotvinska, Rutkovska 2019), natomiast wciąż brakuje opisu językowego obrazu MATKI w literaturze litewskiej. Może więc powstać zasadnicze pytanie o to, co nowego wnosi kultura litewska do skonwencjonalizowanego postrzegania MATKI.

Celem niniejszego opracowania jest analiza językowego obrazu MATKI w twórczości współczesnej pisarki litewskiej Vandy Juknaitė. Zanalizowane zostały następujące utwory prozaiczki: nowela „Stiklo šalis” i powieść „Šermenys”. Badanie jest oparte na metodologii etnolingwistyki kognitywnej i przeprowadzone w postaci opisu językowego obrazu świata w dyskursie literackim (badania tekstowe).

Analiza wybranych tekstów pozwala zauważyć, że w idiolekcie V. Juknaitė obraz MATKI nie podlega idealizacji. Mimo że kreacja stereotypu MATKI obejmuje również charakterystykę jej wyglądu, jednak najwięcej uwagi poświęcono opisowi jej cech psychicznych. MATKĘ wyraźnie cechuje czujność, wrażliwość, ascetyczność. Poprzez wieloaspektowość, kruchość, niejednoznaczność opisu postaci autorka pokazuje, jaka MATKA naprawdę jest, ze wszystkimi słabościami i ciemnymi stronami obrazu. W stosunku MATKI do dziecka ukazuje się bliskość fizyczna i duchowa, ważny jest kontakt niewerbalny między nią a dzieckiem, co zauważa również Kolevinskienė, twierdząc, że w tekście bardzo istotne są zmysły, odczucia, konkurujące ze słowami (Kolevinskienė 2007).

Literatura

- Bartmiński J., 2008: Polski stereotyp «matki», [w:] *Postscriptum Polonistyczne* nr 1(1), s. 33–53.
- Rutkovska K., Slotvinska K., 2019: Lietuviškas MOTINOS paveikslas remiantis anketavimo duomenimis, [w:] *Lietuvių ir lenkų kalbos pasaulėvaizdis*, S. Niebrzegowska-Bartminska, K. Rutkovska (red.), Vilnius.

Kolevinskienė Ž., 2007: Motinystės diskursas lietuvių prozoje: Lauros Sintijos Černiauskaitės *Kvėpavimas į marmurą*, [w:] *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. V, 96–104.

Dr. Marius SMETONA

Vilniaus universitetas

Uniwersytet Wileński

PATRIOTIZMAS lietuvių kalboje

Patriotizmas nėra visiškai naujas reiškinys. Šiuolaikinio lietuviškojo patriotizmo ištakų reiktų ieškoti XIX a. viduryje ir XX a. pradžioje. To meto medžiaga konkrečių išvadų daryti neleidžia, bet galima matyti, kad sąvoka *patriotizmas* XX a. pradžioje jau buvo vartojama. Geriausiai patriotizmas buvo suvoktas tarpukariu, kai ima formotis požiūris, jog savąją tautą ne tik reikia aukštinti išskiriant ją iš kitų, tačiau ja privalu ir didžiutis. Lietuvai patekus į Tarybų Sąjungos sudėtį, atsiranda nauja patriotizmo samprata – tarybinis patriotizmas. Ši idėja grindžiama internacionalizmu, ištikimybe socialistinei santvarkai, tarybinio tautų solidarumu. Šiandieninis lietuvių požiūris į patriotizmą bene ryškiausiai atspindimas šiuolaikiniame diskurse. Tėvynės meilės klausimu dažnai diskutuoja ne tik politologai ar istorikai, bet ir meno bei sporto atstovai. Be to, žiniasklaidoje neretai prabylama apie tai, kas nėra būdinga tikrajam patriotizmui, svarstoma, ar šiandieninis patriotizmas nėra perdėtas reiškinys. Tačiau šių dienų moksle stinga išsamių tyrimų, skirtų patriotizmo temai, ypač mažai šia sąvoka domėjosi lingvistai, todėl užpildyti lingvistinių tyrimų spragą bus bandoma pasitelkus žodyną, diskursų ir apklausų duomenis.

Iš esmės galima teigti, kad šiuolaikinis žmogus puoselėja tas pačias vertybes kaip ir tarpukario. Tai darbas tėvynės ir tautos labui, rūpinimasis jos ateitimi ir gerove, tėvynės ir gimtosios kalbos, kultūros, istorijos puoselėjimas. Patriotizmui priskiriama ištikimybė, dėkingumas, nostalgija tėvynei, prisirišimas prie gimtosios žemės, sąžiningumas, drąsa, laisvė, atsakomybė, pasididžiavimas.

Patriotizmas yra šalies gynimas iškilus pavojui. Tai ypač pabrėžiama istoriniame diskurse, kuriame šalies gynimas yra vienas iš dominuojančių motyvų, ir studentų apklausose, rečiau apie tai kalbama šiuolaikiniame

diskurse. Patriotizmas siejamas su šalies klaidų pripažinimu, šalies garsinimu, valstybinių švenčių šventimu. Patriotizmas neįsivaizduojamas ir be tautos istorijos mokėjimo, kultūros, jos didvyrių bei žymių veikėjų žinėjimo. Tiek diskursuose, tiek apklausoje teigiama, kad patriotizmas yra jausmas ar jausmai, vidinė būseną, vertybė. Iš esmės galima teigti, kad nors *patriotizmas* ir nėra sena sąvoka, kuri pakeitė sąvokas *tautiškumas* ir *tėvynės meilė*, bet XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje suformuotas patriotizmo vaizdas yra išlikęs ir šiais laikais.

Prof. dr. Irena SMETONIENĖ

Vilniaus universitetas
Uniwersytet Wileński

Duona tarminiame diskurse

Duoną vienokiais ar kitokiais pavidalais žino visų kraštų žmonės. Anot Pranės Dundulienės, lingvistiniai duomenys ir apeigų papročiai rodo, kad lietuviai duoną valgė nuo labai senų laikų. Duona minima smulkiojoje tautosakoje, dainose, sakmėse, pasakose, tikėjimuose, įvairiose apeigose. Senovėje duona buvo suasmeninta ir sudievinata. Duona visada buvo laikoma pagarboje. Kaip teigia Daiva Vaitkevičienė, pagarba duonai yra vienas iš senoviškų lietuvių kultūros bruožų. Duona laikoma šventa, ją numetus, buvo reikalaujama pabučiuoti. Su duonos gaminiu, laikymu ir valgymu yra susiję daugybė tikėjimų, rodančių, jog duonos šventumas turi motyvuotą sakralinį pagrindą. Duonos kepimas grindžiamas teslos rauginimo menu ir magija. Rūgimas – tai fermentavimo procesas, kurio metu, veikiant šilumai, valgis (duona) ar gėrimas (alus, midus) įgyja naują kulinarinę ir mitologinę kokybę.

Šį kartą sąvokai atskleisti pasitelkti tarmių žodynai ir kai kurie tarmių tekstai, kuriuose kalbama apie duoną. Ištirta 12 tarminių žodynų medžiaga, iš tarmių tekstų pasirinkti pavyzdžiai iš „Mielagėnų apylinkių tekstų“, „Šakių šnektos tekstų“ ir „Vakarų aukštaičių šiauliškių“.

Ką apie duoną sako žodynų iliustraciniai pavyzdžiai?

- Duona – pagrindinis maistas.
- Duona gali būti skani ir neskani.
- Duonos stoka – badas.

- Duona neatsiejama nuo darbo.
- Geriausia sava, namuose kepama duona.
- Duona buvo taupoma.
- Duonos apsaugos ritualai.
- Pagarba duonai.
- Duona kaip gydomoji priemonė.

Iš žodynų ir tarminių tekstų atsiskleidžia duonos kepimo prasmė, gamybos procesas.

- Pirmiausia matyti, kad duonos kepimas yra darbas.
- Duona gaminama su išmanymu ir meile.
- Po duona dedama ajerų, klevo ar kopūsto lapą ir tik tada duonos kepalą.
- Duona puošiama ir žymima šventais ženklais.

Tarmių žodynuose pateikiami derivatai atspindi, kokią svarbią vietą žmogus savo gyvenime skiria duonai:

- duona vadinama švelniausiomis deminutyvinėmis formomis: *duonelė, duonytė, duonukė*;
- duona minkoma ir raugiama specialiuose tik duonai skirtose talpose: *duonkubilyš, duonkubilis, duonkubelis, duonkubelaitis*;
- duona kepa specialiose krosnyse: *duonkepė, dúonkepys* (krosnis duonai kepti; duonos kepamasis), *duonkepis, duonakepė*;
- duona turi specialų peilį jai riekti: *duoninis, duonriekys, duonriekis*;
- duonai uždengti skirti specialūs uždangalai: *duondengtė, duontiesas (duondengtė)*;
- duona laikoma specialiose talpose: *duontarbė, duonmaišys, duoninė, duondėtė*;
- žmogaus, kaip nors susijęs su duona, įvardijamas: *duonius* (kas vestuvėse važiuoja į kitą šalį su duona), *duonkepys* (duonos kepėjas), *duonius* (kas mėgsta duoną), *duonpelnis, duondirbys* (kas uždirba duoną), *duonėdis* (kuriam reikia duoti duonos);
- iš duonos gaminami kiti valgiai: *duonienė, duonynė, duonynelė, duonkukuliai* (duonos tešlos kukulių sriuba), *duonsriubė, duonzupė*;
- duonai skirti miltai: *duonmilčiai*;
- speciali duonos parduotuvė ar kepykla: *duoninė, dúonynė*;
- kas aplipęs duona: *duoninas, duoninuotas*;
- eiti prašyti duonos iš svetimų: *duonaut, duoneliaut*.

Apibendrinant tarminio diskurso analizę galima teigti, kad tarminiai žodynai suformuoja tokį sąvokos *duona* paveikslą: duona yra pagrindinis žmogaus valgis, kepama iš įvairių grūdų miltų, ji gerbiama ir taupoma, turi gydomųjų galių; skaniausia yra namuose savo išsikepta duona; jeigu duonos nėra, žmogus badauja; norint visada turėti duonos, reikia daug dirbti, net duonos kepimas yra didelis ir sunkus darbas, kurį reikia dirbti su išmanymu ir meile, kad būtų skani ir kvapni, po jos kepalu dedami ajerai, kopūstų, klevų lapai, ji puošiama ir pažymima šventais ženklais; žmogus duoną lygina su žmogaus veikla, išvaizda; duona yra gyvenimo matas, tam tikrų poelgių vertinimo atskaitos taškas. Duonos vietą žmogaus gyvenime atspindi ir derivatai: duonai maišyti, raugti, kepti, riekti, laikyti yra specialūs daiktai, talpos; iš duonos gaminami kiti valgiai.

Mgr. Irena SNUKIŠKIENĖ

Vilniaus universitetas

Uniwersytet Wileński

Kognitywny obraz PRAWDY na podstawie danych tekstowych

Celem niniejszego referatu jest przedstawienie, czym jest prawda w świadomości językowo-kulturowej Litwinów. Referat jest oparty na analizie nazwy wartości, jaką jest *tiesa* (*prawda*) zawartą w tekstach litewskich.

Źródłem danych empirycznych są teksty archaiczne, pochodzące ze zbiorów przysłów litewskich, i teksty współczesne, pochodzące z korpusu współczesnego języka litewskiego i bezpośrednio ze źródeł internetowych. Analiza ujawniła treści semantyczne i aksjologiczne, które utrwaliły się w tekstach litewskich.

Jak wykazały badania, istnieją dwa odmienne poglądy na poznanie prawdy: sceptycyzm i dogmatyzm, oraz dwa odmienne poglądy na jej naturę: relatywizm i absolutyzm. Absolutyzm postrzega prawdę jako wieczną, jedyną, stanowiącą podstawę życia. Ten typ wartości ma zwykle swoje źródło w religii. Relatywizm postrzega prawdę jako subiektywną i względną, zależną od czasu, okoliczności i opinii, czasami wręcz graniczącą z kłamstwem. Taka prawda nigdy nie jest jedyna i zwykle bywa pragmatyczna, może to być pragmatyzm społeczny lub indywidualny. Dostrzegalny jest też epistemologiczny aspekt, związany z poznaniem

prawdy. Poznanie i wiedza są postrzegane, jako droga do jej osiągnięcia; nasuwa się jednak sceptyczne pytanie, czy takie poznanie jest w ogóle możliwe? Aczkolwiek, dialog różnych poglądów jest bardzo ważny, ponieważ może on pomóc w zrozumieniu ostatecznej, obiektywnej prawdy. Dogmatyzm, natomiast, przyjmuje pewne fakty lub dogmat, jako naturalne i niekwestionowalne prawdy.

W tekstach archaicznych, ludowych dominują poglądy sceptyczne i agnostyczne: kwestionuje się istnienie prawdy, możliwość jej poznania, dostrzega się zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty tej wartości. W tekstach współczesnych dominuje prawda filozoficzna, religijna, naukowa, często postrzegany jest absolutyzm i dogmatyzm.

Dane tekstowe wykazały szereg przeciwieństw prawdy: to nie tylko kłamstwo, ale także niewiedza, mit, blef, sztuczność, półprawda, pożytek. Istnieje wiele filozoficznych znaczeń tego leksemu, których słowniki nie przekazują. To potwierdza opinię, że język jest odbiciem filozofii i światopoglądu narodu.

Prof. habil. dr. Joanna SZADURA

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Drzewo takie nieszczęśliwe...

O idei kategoryzowania w kulturze ludowej na przykładzie osiki

Kategorie kulturowe nie powstają w wyniku obiektywnej obserwacji rzeczywistości. Są składnikami obrazu świata przetworzonego przez ludzkie zmysły i kulturę. Mają charakter społeczny. Nie istnieją same w sobie i same dla siebie. Są przez społeczeństwo tworzone i przekształcane. Zostawiają głęboki ślad w jego pamięci i języku. Zadaniem językoznawstwa kognitywnego jest zatem nie tyle badanie utrwalonego w języku obiektywnego sposobu istnienia świata realnego, co świata doświadczanego i projektowanego przez człowieka jako członka określonej wspólnoty. Projektowanie to dokonuje się – jak twierdzą George Lakoff i Mark Johnson – w korelacji z wyposażeniem biologicznym człowieka:

Aby zrozumieć świat i móc w nim funkcjonować, musimy dokonywać kategoryzacji rzeczy i doświadczeń, jakie nas dotyczą, w sposób dla nas

sensowny. Niektóre kategorie [podkreśl. J.Sz.] wynikają bezpośrednio z naszego doświadczenia, co ma związek z tym, jakie jest nasze ciało, jaka jest istota naszego współdziałania z innymi ludźmi oraz z otoczeniem fizycznym i społecznym [Lakoff, Johnson 1980/1988: 190].

Zadaniem etnolingwistyki jest jak najwierniej zrekonstruować i opisać znaczenie kategorii. Etnolingwistyka bowiem, jak pisze Jerzy Bartmiński: „stara się o to, by wychodząc od języka, docierać do człowieka, do jego sposobu pojmowania świata” [Bartmiński 1986]. A nie jest to łatwe, gdyż są kategorie mniej lub bardziej swobodną kreacją podmiotu, który z chaosu danych percepcyjnych powołuje do istnienia swój świat a nawet wielo-świat, gdyż i doświadczenie i kultura dostarczają podstaw dla wielu interpretacji [Pawelec 2005: 17]. Warto zatem zadać pytanie o mechanizmy idei kategoryzowania.

W swoim wystąpieniu będę mówić o tym, że jedną z takich idei jest anomalia, tj. zjawisko nie mieszczące się w określonej normie. Anomalie zwracają na siebie uwagę człowieka i stają się podstawą kategoryzowania oraz źródłem negatywnych stereotypów.

Osika, bo do tego przykładu będę się odwoływać, to w polskiej kulturze ludowej drzewo zaliczane do złych, przeklętych, nieszczęśliwych [zob. np. Marczevska 1995ab, 2002; Agapkina 2019]. Przyczyną kulturowego napiętnowania osiki jest, jak się wydaje to, że jej liście, nie jak niź w przypadku innych drzew, nieustannie, nawet podczas bezwietrznej pogody, poruszają się. I jest to najsilniej ustabilizowana w jej obrazie cecha. Obraz drżącej osiki utrwalają nazwy gwarowe (takie jak np. *trzepiecina*, *trzepocina*, *trzęsidupa*) oraz frazeologia (np. *drzeć/dygotać/trząść się/trzepotać jak osika/osina/liść osiki/osiny*). Znalazł on również swoje odbicie i wzmocnienie na płaszczyźnie wierzeniowo-symbolicznej, w tym przede wszystkim w tłumaczących przyczynę drżenia tego drzewa legendach o odmowie udzielenia przez osikę schronienia Świętej Rodzinie podczas ucieczki do Egiptu (jako przeklęta z tego powodu jest przeciwstawiana tym drzewom, które pomogły uciekinierom i w nagrodę zostały uświęcone – pożyteczne i przydatne), o wykonaniu z jej drewna krzyża, na którym skonał Jezus czy o powieszeniu się na niej Judasza. Drżenie osiki tłumaczy się również jej związkiem z febrą (*zimnicą*) i praktyką przenoszenia nań tej choroby.

Na osikę nałożone zatem zostały skojarzenia związane z drzeniem odbieranym przez człowieka, na zasadzie doświadczenia, jako skutek silnych emocji lub zimna lub obawy przed czymś, co uznaje się za złe, nieprzyjemne lub niebezpieczne dla siebie. W świetle zgromadzonego materiału analitycznego (korzystam z danych zebranych na potrzeby *Słownika stereotypów i symboli ludowych* redagowanego przez Jerzego Bartmińskiego i Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską [SSiSL] oraz z badań terenowych Marzeny Marczewskiej [2002]) osika jawi się przede wszystkim jako drzewo, które drży z obawy o siebie, drzewo, które nie solidaryzuje się ze światem w obronie życia. Gdy cały świat współczuje z Maryją, która ucieka przed Herodem lub poszukuje schronienia przed deszczem/burzą, ona, odmawia z bojaźni przed srogością króla, mówiąc, że by ją za to mógł kazać wyciąć i razem by z nimi zginęła; a nie udzielając Matce Bożej/Jezusowi schronienia przed deszczem, tłumaczy: *ja nie chce cie okryć, bo mi zimno samej*. Jest symbolem nieszczęśliwego, bo egoistycznego, życia i grzechu: *Godajo, że drzewo takie nieszczęśliwe, że to jes łosika, że to luna jes tako wredno, tako fałszywo, ji ze to stale sie boji, stale drży, ni mo wiatru, a luny sie rusajo... grzeszna jest...*

Literatura (wybór)

- Agapkina T. A., 2019, *Derev'ja w slavjanskoj narodnoj tradicii. Očerki*, Moskwa, s. 228–273.
- Bartmiński J., 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent”, nr 4, s. 16–22.
- Daugherty J. W., 1993, *Wyrazistość i względność klasyfikacji*, [w:] *Amerykańska antropologia kognitywna*, wybór i redakcja M. Buchowski, Warszawa.
- Douglas M., 2007, *Ukryte znaczenia. Wybrane eseje antropologiczne*, Kęty.
- Lakoff G., 1987/2011, *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle*, red. nauk. E. Tabakowska, tłum. M. Buchta, A. Kotarba, A. Skucińska, Kraków (oryg. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago, 1987).
- Lakoff G., Johnson M., 1980/1988, *Metafory w naszym życiu*, tłum. i wstęp T. Krzeszowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (oryg. *Metaphors We Live By*, University of Chicago, 1980).
- Marczewska M., 1995a, *Motyw osiki w prozie T. Nowaka*, „Twórczość Ludowa”, nr 2–3, s. 25–31.

- Marczewska M., 1995b, *Osika w ludowym językowym obrazie świata*, „Etnolingwistyka” 7, s. 97–113.
- Marczewska M., 2002, *Drzewa w języku i w kulturze*, Kielce.
- Marczewska M., Szadura J., [mps.], *Osika*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, z-ca red. St. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, z. 4: *Drzewa i krzewy*, Lublin.
- Pawelec A., 2005, *Znaczenie ucieleśnione. Propozycje z kręgu Lakoffa*, Kraków.
- SSiSL: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński, z-a red. St. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 1: *Kosmos*, t. 2: *Rośliny*, Lublin 1996-.
- Szadura J., 2017, *Czas jako kategoria językowo-kulturowa w polszczyźnie*, Lublin.
- Wasilewski J. S., 2010, *Tabu*, Warszawa.

Prof. habil. dr. Anna TYRPA

Lenkijos MA Lenkų kalbos institutas, Krokuvu
Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

Frazematyczny przyczynek do aksjolingwistyki gwarowej

W referacie przedstawiono dotychczasowe prace dotyczące badania wartości w gwarach polskich. Autorka wybrała sześć typów wartości i dla każdego z nich dwie wartości opozycyjne w postaci przymiotników. Pokazała, jak frazemy gwarowe je wyrażają.

1. Wartości poznawcze: mądry (np. *mądry jak Salomon*) – głupi (np. *głupi jak motyka*),
2. Wartości moralne: dobry (np. *dobry jak lato*) – zły (np. *zły jak czart*)
3. Wartości witalne: zdrowy (np. *zdrowy jak dzwon*) – chory (np. *chory na śmierć*)
4. Wartości odczuć: syty (np. *wiatrem syt*) – głodny (np. *głodny jak Żydowa kobyła*)
5. Wartości estetyczne: piękny (np. *piękny jak z obrazka*) – brzydki (np. *brzydki jak papuga*)
6. Wartości ekonomiczne: bogaty (np. *bogaty jak patyk w lesie*) – biedny (np. *biedny jak mysz*)

Dr. Loreta VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
Instytut Języka Litewskiego

Kaip suvokiamas *kaimynas* DLKT publicistikoje

Šio pranešimo objektas – KAIMYNO konceptas, remiantis skirtingomis daiktavardžio *kaimynas* formomis publicistikos sakinyje. Struktūrinis požiūris į reikšmę (Hjelmslev 1995: 36tt; Greimas 2005: 47tt) derinamas su kognityviniu (plg. Tissari 2008). Analizuojami žodžių tarpusavio ryšiai sakinyje ir žiūrima, koks / kaip yra verbalizuojamas kaimyno konceptas kaip kalbos vartotojų sąmonėje glūdinti kintanti konceptuali informacija, mąstymo turinys, strategija (plg. Jakaitienė 1988: 42tt; 2010: 17tt). Jo pagrindu kalbama apie vadinamąjį kalbos pasaulėvaizdį kaip kalbos elementuose užfiksuoto turinio supratimą; tam tikrą tikrovės interpretaciją kalboje (Gudavičius 2007: 10, 2009: 11tt; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 20tt).

Tai tekstynu paremtas (*corpus-based*) tyrimas. Publicistikos medžiaga rinkta iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT).

Pranešime kalbama, kaip / ar kaimyno konceptas susijęs su *namų, šeimos* (plg. Rutkovska 2017a, 2017b, Зайковская 2010); siūloma kaimyną apibrėžti pagal *artumo, artimumo, (su)gyvenimo* ir kt. kriterijus (plg. Mayers 2008: 447t; Hamm 1973: 18; *kaimyno* definicijas DLKŽ_e, LKŽ_e).

Literatūra ir šaltiniai

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras. Prieiga internete: <http://done-laitis.vdu.lt>.

DLKŽ_e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys. – 7-as patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, XXVI, 969 p.; elektroninis variantas, 2015. Prieiga internete: lkiis.lki.lt.

Greimas Algirdas Julius 2005: *Struktūrinė semantika*. Vilnius: Baltos lankos.
Gudavičius Aloyzas 2007: *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Bibliotheca actorum Humanitariorum universitatis Saulensis.

Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika (tauta kalboje)*. Šiauliai: Bibliotheca actorum Humanitariorum universitatis Saulensis.

- Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė, sąvoka, konceptas ir prasmė. – *Res Humanitariae X*, 108–119.
- Hamm Bernd 1973: *Betrifft: Nachbarschaft Verständigung über Inhalt und Gebrauch eines vieldeutigen Begriffs*, Verlag: Bertelsmann Fachverlag, Gütersloh.
- Hjelmslev Louis 1995: *Kalba. Įvadas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Jakaitienė Evalda 1988: *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
- Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt.
- Mayers David 2008: *Socialinė psichologija*, Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius 2017: Teoriniai pagrindai ir metodologija, – Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademine leidykla, 19–40.
- Rutkovska Kristina 2017a: NAMAI. – Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademine leidykla, 88–116.
- Rutkovska Kristina 2017b: ŠEIMA. – Rutkovska Kristina 2017a: NAMAI. – Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademine leidykla, 116–148.
- Tissari Heli 2008: Happiness and Joy in Corpus Contexts: A Cognitive Semantic Analysis. – Salmela Mikko, Pessi Anne Birgitta, Tissari Heli (eds.), *COLLeGIUM: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences, Volume 3: Happiness: Cognition, Experience, Language*, 144–174.
- Зайковская Татьяна 2010: Исследование проблем лингвокультурологии и межкультурной коммуникации в Республике Молдова. – Степанов Вячеслав, Кауненко Ирина (науч. ред.), *Этносоциологические и этнопсихологические практики: методологические подходы и комментарии (учебно-методическое пособие для высшей школы)*, Кишинев-Комрат, 92–128.

Dr. Tatjana VOLOGDINA

Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
Vroclavo universitetas, Vroclavas

Polskie wątki w zamawianiach litewskich

Zamawiana litewskie stanowią unikatową część folkloru litewskiego. W zbiorze rękopisów zamawiań odnajdziemy zapisy tych archaicznych tekstów w różnych językach, w tym również w języku polskim. Z powodu wzajemnych wpływów kulturowych i funkcjonowania w obrębie terenu Litwy różnych języków zazwyczaj nie ma możliwości ustalenia języka oryginalnego, w którym to zamawianie powstało. W referacie podejmiemy próbę porównania tekstów polskojęzycznych i litewskojęzycznych, sklasyfikować motywy i tematykę oraz przeanalizować sposoby funkcjonowania tekstów zamawiań.

Mgr. Magdalena WOŁOSZYN

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin)

Zrzuciłem duży kamień na wodnego węża zwiniętego w trawie.

I co mnie w życiu spotkało, było słuszną karą...

Poetycki a polski ludowy obraz węża

Obraz węża od dawna zajmował badaczy kultury, folklorystów i językoznawców, a hasło *wąż* można też znaleźć niemal w każdym słowniku symboli. Na gruncie polskim dziś dobrze znane są XIX-wieczne zapisy Erazma Majewskiego *Wąż w mowie i pojęciach ludu przeważnie polskiego* (1893), wiele ich przynosi wybór materiałów terenowych o znamienym tytule *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych* autorstwa Jerzego Bartmińskiego, Olgi Kielak i Stanisławy-Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2015). Artykułem syntetyzującym wyobrażenie węża w polszczyźnie standardowej jest szkic Marii Peisert *Językowy i kulturowy obraz węża w polszczyźnie* (1991), a w polszczyźnie i polskiej kulturze ludowej – niepublikowana praca magisterska Anity Dziegdziarz pt. *Gady w polszczyźnie ludowej. Analiza leksykalno-semantyczna*, napisana w 1995

roku pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego. Wyobrażenie węża stanie się też przedmiotem rekonstrukcji w trzecim tomie *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, poświęconym zwierzętom.

Celem mojego wystąpienia jest rekonstrukcja obrazu węża w języku polskim (polszczyźnie potocznej i gwarach) oraz polskiej kulturze ludowej. Podstawę materiałową analiz stanowią dane leksykograficzne, teksty folkloru (w szczególności opowieści ludowe), a także wierzenia i praktyki, bogato dokumentowane w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS. Rekonstrukcja materiału ludowego zgodna jest z metodologią *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996-2019) i przyjętą w nim definicją kognitywną, której celem jest odtworzenie „utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” i udzielenie odpowiedzi na pytanie, jak mówiący rozumieją znaczenie X-a (Bartmiński 1988: 169–170; zob. też Niebrzegowska-Bartmińska 2018). Przyjęta metodologia pozwala na wydobycie stereotypowych zdań-sądów (motywów) na temat węża, ułożenie ich w ramach faset, ostatecznie zaś na odtworzenie polskiej ludowej narracji o wężu, u podstaw której leżą różne modele uwarunkowane gatunkowo i językowo (zob. Bartmiński 2013; Niebrzegowska-Bartmińska 2016):

(a) model biblijny (w świetle przemów weselnych, widowisk bożonarodzeniowych), w ramach którego wąż jest symbolem zła, grzechu i szatana, który kusił Ewę jabłkiem z drzewa poznania dobra i zła;

(b) model mitologiczny (wyłaniający się z opowieści wierzeniowych, zapisów wierzeń i opisów praktyk) – wąż jest w nim opiekunem domu i zagrody, istotą żywą i przyjazną ludziom i zwierzętom; jej obecność zapewnia szczęście i dobrobyt;

(c) model potoczny, zdroworozsądkowy (bazujący głównie na potocznej frazeologii) – wąż w tym modelu to jadowite, pełzające, syczące zwierzę, które stwarza zagrożenie dla człowieka.

To zróżnicowane widzenie węża stanie się podstawą dla interpretacji poetyckiej kreacji węża w wierszu Czesława Miłosza pt. *Rue descartes* i rozstrzygnięcia, który model (i jednocześnie profil) leży u podłoża kontekstu *Zrzuciłem duży kamień na wodnego węża zwiniętego w trawie. I co mnie w życiu spotkało, było słuszną karą, Która prędzej czy później łamiącego zakaz dosięgnie.*

Bibliografija

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 2013, *Obraz mira v pol'skoj narodnoj tradicii*, [w:] *Ethnolinguistica Slavica. K 90-letiju akademika Nikity Il'iča Tol'stogo*, red. S. M. Tolstaja, T. A. Agapkina, Moskva.
- Bartmiński Jerzy, Kielak Olga, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*, Lublin.
- Dziegdziarz Anita, 1995, *Gady w polszczyźnie ludowej. Analiza leksykalno-semantyczna*, praca magisterska napisana pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego w Zakładzie Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2016, „*W najwyższe góry bije piorun z chmury*”. *Trzy modele pioruna w polskim ludowym obrazie świata*, „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty” nr 3–4 (314–315), s. 473–482.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2018, *O różnych wariantach definicji leksykograficznej. Od taksonomii do kognitywizmu*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, nr 30, s. 259–284.
- Peisert Maria, 1991, *Językowy i kulturowy obraz węża w polszczyźnie*, „Rozprawy Komisji Językowej” WTN, XVII, s. 259–270.
- Wąż w mowie i pojęciach ludu przeważnie polskiego*, oprac. Erazm Majewski, Warszawa 1893.

Dr. Dalia ZAIKAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius
Litewski Instytut Literatury i Folkloru, Wilno

Lietuvių paremių išteklių saugojimo pavidalai: prienamumas, panašumai ir skirtumai, privalumai ir trūkumai

Įprasta, kad patarles bei priežodžius, taip pat kitokius pareminius posakius savo tyrimuose pasitelkia ne vien folkloristai. Vis dėlto pastaraisiais metais mes, paremiologai, pajutome itin didelį susidomėjimą, ypač etnolingvistų. Matyti akivaizdus poreikis kuo išsamesnius patikimus duomenis pasiekti lengvai ir patogiai. Šio pranešimo tikslas – pristatyti Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (LLTI) sukauptų paremių masyvą ir galimus prieigos būdus. LLTI, ko gero, vienintelė vieta, kur sukauptas

toks gausus lietuvių patarlių bei priežodžių ir jiems žanriškai artimų pariminių posakių fondas. Sisteminė Lietuvių patarlių ir priežodžių kartoteka buvo sukurta prof. Kazio Grigo iniciatyva 1970–1990 m. ir nuolat po truputį pildoma. Kartotekoje yra sukauptos patarlės bei priežodžiai, skelbti senuosiuose raštuose, surinkti iš šiuolaikinės publicistikos, grožinės literatūros kūrinių. Išskirtinis šio fondo privalumas – šnekamosios, taip pat ir tarminės, kalbos pavyzdžiai. Jie sudaro didžiąją turimų duomenų dalį. Šis vaizdingųjų posakių masyvas leidžia susidaryti pakankamai išsamų senojo, vadinamųjų tradicinių patarlių, klodo vaizdą, taip pat teikia duomenų apie patarlių vartojimo tradicijos tęstinumą ir jos pokyčius. Kartotekoje šiuo metu yra per 54 000 patarlių tipų, daugiau kaip 200 000 patarlių ir priežodžių variantų. Pačioje XX a. pabaigoje kartotekos pagrindu imtas rengti išsamus daugiatomis leidinys „Lietuvių patarlės ir priežodžiai“ (LPP), kurio kol kas išleista trys tomai. 1998 m. kaip tiksli kartotekos kopija pradėtas kurti elektroninis sąvadas „Lietuvių patarlės ir priežodžiai“ (eLPP). 2018 m. atsižvelgiant į šiuolaikinių tyrimų poreikius, eLPP imtasi iš esmės modernizuoti. Pranešime akcentuosime, kuo šie trys šaltiniai skiriasi, kokios papildomos informacijos kiekvienas suteikia, taip pat supažindinsime su eLPP paieškos teikiamomis galimybėmis.

Šaltiniai

LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. I: A–D, t. II: E–J, t. III: K, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, 2008, 2019.
eLPP – <http://archyvas.llti.lt/patarles/lt>

Prof. habil. dr. Beata ŻYWICKA

Valstybinė aukštoji Rytų Europos mokykla, Pšemisł
Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemysłu

Człowiek i świat w przestrzeni aksjologicznej współczesnych młodych Polaków (na podstawie badań ankietowych)

Celem tego opracowania jest nakreślenie obrazu człowieka i świata ukształtowanego w potocznej świadomości językowej oraz aksjologicznej przez współczesnych młodych Polaków w ciągu ostatnich 20 lat. Materiał badawczy pochodzi z danych eksperymentalnych (w skrócie sygnowanych

jako ASA) zebranych w trzech akcjach badawczych, przeprowadzonych kolejno w 1990 roku, 2000 oraz 2010.

W obrazie człowieka nakreślonym przez młodych respondentów dominowały w głównej mierze cechy psychospołeczne (niesienie pomocy innym, miłość, życzliwość, odpowiedzialność, empatia, szacunek do drugiego człowieka, wyrozumiałość, przyjaźń), psychiczne (inteligencja/rozumność, zdolność myślenia, uczucia, radość, szczerłość) i etyczne (uczciwość, moralność, godność, wolna wola, dobro, honor, życie w zgodzie z własnym sumieniem, z wartościami). Stworzyli oni wyidealizowany obraz człowieka rozumnego, inteligentnego, obdarzonego godnością ludzką, uczciwego, kierującego się zasadami moralnymi, żyjącego w zgodzie z własnym sumieniem. Jest to człowiek (*homo/persona socialis*), który niesie pomoc innym ludziom, współistnieje, współdziała, współpracuje z innymi, ponieważ zależy od grupy społecznej, a grupa społeczna zależy od niego, co przekłada się z kolei na jego podstawowe relacje i zdobyte doświadczenia.

Natomiast w obrazie świata przywołanym przez respondentów ASA spotkały się dwa różne sposoby jego rozumienia: czysto fizyczny, jako kula ziemską, i społeczny, jako wspólnota ludzi. Te dwie perspektywy widzenia łączy kilka wspólnych elementów. Świat utożsamiany z Ziemią (kulą ziemską, globem) jest postrzegany jako środowisko życia, miejsce zamieszkania ludzi. Jest to świat ludzki (*res humanae*), przeznaczony dla ludzi, ponieważ to oni *nadają mu sens istnienia*. Świat widziany jako różnorodność, która tworzy pewną całość, składająca się z wielu form życia, współistniejących ze sobą, jawi się jako swoiste uniwersum.

Analiza zgromadzonego materiału dowiodła, że dla współczesnych młodych Polaków istota każdego człowieka zdecydowanie wyraża się w jego człowieczeństwie, często nazywanym ludzką godnością, natomiast o istocie świata bezsprzecznie stanowią ludzie, którzy go zamieszkują.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

9 786090 704462